

KADA, GDJE I KAKO JE UMRO ZNAMENITI OSJEČKI ARHITEKT VLADOJE AKSMANOVIĆ (VIKTOR AXMANN)? PRILOG BIOGRAFIJI

Stručni rad

UDK 72(497.5)(091)
72(09) AXMANN, V.

Dr.sc. VLADIMIR GEIGER

Hrvatski institut za povijest
Opatička 10
HR - 10000 Zagreb

Rad prikazuje sudbinu jednog od najpoznatijih osječkih (i hrvatskih) arhitekata prve polovice dvadesetog stoljeća. U stručnoj literaturi i javnosti sudbina (mjesto i vrijeme smrti) V. Aksmanovića / V. Axmanna u potpunosti je nepoznata. Na osnovu novootkrivenog arhivskog gradiva autor donosi podatke o točnom mjestu i vremenu Aksmanovićeve smrti. Prema sačuvanim zabilježkama župnika Petera Fischera, Aksmanović je umro 3. ožujka 1946. godine u logoru Valpovo gdje je nakon rata bio interniran od novih komunističkih vlasti zbog svog njemačkog podrijetla.

Iz biografije Vladoja Aksmanovića, jednog od najznačajnijih osječkih (i hrvatskih) arhitekata prve polovice dvadesetog stoljeća poznato je niz zanimljivih i važnih detalja. Teško je naći ozbiljniju studiju o hrvatskoj, napose osječkoj arhitekturi između dva svjetska rata u kojoj nema riječi o djelu Vladoja Aksmanovića. Povjesničari arhitekture, a i Aksmanovićeви životopisci istražili su i napisali dosta o njegovim djelima i radu¹.

Vladoje Aksmanović (pravim imenom Viktor Axmann) rođen je u Osijeku 29. kolovoza 1878.

godine u njemačkoj obitelji. Nakon osnovne škole i realke u rodnom gradu, studirao je i diplomirao 1901. godine arhitekturu na Technische Hochschule u Muenchenu. Slijedi praksa i rad na Rijeci, u Beču i Zagrebu. S ovlaštenjem osniva 1905. godine u Osijeku s graditeljem Domesom tvrtku "Domes - Axmann". Zatim radi u zajednici s graditeljima Mallinom i Rožićem (tvrtka "Axmaro"), a od 1936. godine vodi samostalno građevno poduzeće. Uživao je ugled solidna i vješta arhitekta. Još u vrijeme studija pristaša je južnoslavenskih ideja te je

1 O V. Aksmanoviću/ V. Axmannu vidi : Dragutin Šaj, Gradnja osječkog kazališta i hrvatski arhitekti, "Svjetlost", god. XI, br. 37, Zagreb, 1912-1913, str. 3-4; Društvo za promicanje umjetnosti u Osijeku, "Jug", god. III, br. 278, Zagreb, 1920, str. 3; Građevni stilovi u Osijeku, "Hrvatski list", god. XIII, br. 354, Osijek, 1932, str. 5-6; Tihomir Stojčić, Biseri osječke secesije (12) "Glas Slavonije", Osijek, 15.VI. 1976, str. 4; Viktor Ambruš, Doprinos proučavanju osječke secesije, "Dokumenti", 1, Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture u Osijeku, Osijek, 1978, str. 39-44; M. Mša. /Marija Malbaša/, Aksmanović, Vladoje (Axmann Viktor), "Hrvatski biografski leksikon" (dalje: HBL), 1 (A-B), Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb, 1983, str. 39-40, Z. Ša./ Zdenko Šenoa/, AKSMANOVIĆ, Vladoje (Axman, Viktor), "Likovna enciklopedija Jugoslavije" (dalje: LEJ), 1 (A-J), Jugoslavenski leksikografski zavod "Miroslav Krleža", Zagreb, 1984, str. 5; Viktor Ambruš, Projekt i realizacija kazališta "Uranija" u Osijeku, "Čovjek i prostor", (Časopis

Saveza društava arhitekata Hrvatske) br. 6, Zagreb, 1986, str. 32; Viktor Ambruš, Osijek na prijelazu u 20. stoljeće, "Peristil" (Zbornik radova za povijest umjetnosti), god. XXXI / XXXII, br. 31-32, Zagreb, 1988/89, str. 71-83; Vladimir Konjikušić, Studenti arhitekture minhenske Tehničke škole iz jugoslovenskih zemalja do 1914. godine, "Peristil", god. XXXI/XXXII, br. 31/32, Zagreb, 1988/89, str. 111-119; Z. Ša./Zdenko Šenoa/, AKSMANOVIĆ, Vladoje (Axman, Viktor), "Enciklopedija hrvatske umjetnosti" (dalje: EHU), sv. 1 (A-Nove), Leksikografski zavod "Miroslav Krleža", Zagreb, 1995, str. 2; Grgur Marko Ivanković, Secesijski duh u arhitekturi i životu Osijeka, (Katalog izložbe) Muzej Slavonije Osijek, prosinac 1994.-siječanj 1995, str. 13-14; Ljiljana Vujančić, Arhitektura ranih kinematografa u Hrvatskoj, "Život umjetnosti", god. XXXI, br. 58, Zagreb, 1996., str. 88-99. Dragica Vranjić - Golub, Aksmanović Vladoje (Axmann Viktor), "Hrvatski leksikon", I. svezak A-K, Naklada leksikon d.o.o., Zagreb, 1996, str. 6.

1922. godine protiv volje svoje obitelji slavenizirao /kroatizirao ime u Vladoje Aksmanović i tako se kasnije potpisivao². Bio je ugledan građanin i nekoliko je puta biran u Gradsko zastupstvo Osijeka, a dvadesetih je godina predsjednik Trgovačke i obrtničke komore. U Osijeku je ostvareno najviše njegovih radova. Uz to, radio je na adaptacijama i dogradnjama, pregradnjama i modernizaciji mnogobrojnih industrijskih pogona, u vrijeme kada se između dva rata obnavljala osječka privreda (Tvornica žigica, Lanara, Svilana, Ljevaonica željeza, Kožara, Štamparski zavod i dr.). Najvažnije njegovo ostvarenje u Osijeku je zgrada kina "Urania" podignuta 1912. godine po nacrtu što je nagrađen na natječaju i jedno je od znamenitijih djela secesije u Hrvatskoj. Osim većih i manjih stambenih zgrada rasutih po cijelom gradu, Aksmanović (Axmann) je dvadesetih i tridesetih godina ovog stoljeća projektirao i gradio nekoliko važnih objekata. Od zgrada javne namjene, napose se ističu: Kirurški paviljon i Bakteriološki zavod bolnice, ispostava Okružnog ureda za osiguranje radnika u Donjem gradu, Naučnički (šegrtski) dom, Đački dom, Dom mirovinske zaklade Komore za trgovinu, obrt i industriju, Dom mirovinske zaklade Tvornice žigica "Drava". Oko 1940. godine počinje program izgradnje tzv. industrijske četvrti s manjim radničkim kućama u čemu Aksmanović intenzivno surađuje. Uz to, projektirao je i izveo (uz suradnju zagrebačkih arhitekata Špillera i Kastla) palaču Okružnog ureda za osiguranje radnika u Osijeku, jednu od najmonumentalnijih građevina neposredno pred Drugi svjetski rat. Bio je i član ocjenjivačke komisije za oslikavanje unutrašnjosti crkve Sv. Petra i Pavla u Gornjem gradu. U tijeku dugogodišnje djelatnosti radio je kao arhitekt i izvan Osijeka: u Đakovu, Donjem Miholjcu, Vukovaru, Vinkovcima, Dalju, Orahovici, Slavenskom Brodu... U Povijesnom arhivu u Osijeku sačuvan je niz planova zgrada koje je projektirao i izvodio.³

Ovi, kratki naglasci iz Aksmanovićeve (Axmannova) života, rječito govore o njegovu radu i ostvarenjima. Završnu verziju sagledavanja Aksmanovića i njegova arhitektonskog djela i vrijednosti, trebali bi dati povjesničari arhitekture i urbanizma.

Zanimljivo je, unatoč svemu, "Opća enciklopedija", "Enciklopedija likovnih umjetnosti" i "Enciklo-

pedija Jugoslavije" Jugoslavenskog leksikografskog zavoda, ne spominju Axmanna/Aksmanovića. Uz to, indikativno je, neki autori, iako u svojim radovima navode i opisuju Axmannova/Aksmanovićeve djela, o njemu ne pišu ništa, niti ga uopće imenom spominju. Mnogi pak autori, koji pišu o Axmannovim/Aksmanovićevim ostvarenjima, ne donose nikakve biografske podatke, ili uz ime navode samo godine rođena i smrti (rjeđe i mjesta).

Među onima koji daju određenije biografske podatke, različite su točnosti i (ne)potpunosti. Tako primjerice, Tihomir Stojčić u serijalu "Biseri osječke secesije" u "Glasu Slavonije" (1976.), donosi Aksmanovićeve/Axmannove kratke biografske podatke, naznačavajući godinu rođenja i smrti (1878.-1946.) te između ostalog navodi samo neodređeno: "Vladoje Aksmanović umro je, nažalost, u burnom poratnom razdoblju 1946. u Valpovu."⁴ Viktor Ambruš u radu "Doprinos proučavanju osječke secesije" (1978.), navodi kao godine Axmannova /Aksmanovićevog rođenja i smrti (bez mjesta) samo: "1878 - 1946".⁵ U napisu "Projekt i realizacija kazališta 'Uranija' u Osijeku" (1986.), isti autor kao mjesto i vrijeme rođenja i smrti navodi: "Osijek 1878 - Valpovo 1946".⁶ Ambruš, zatim u radu "Osijek na prijelazu u 20. stoljeće" (1988/89.) navodi greškom (tiskarskom ?) netočne i zbunjujuće podatke: "Vladoje Aksmanović (Viktor Axmann), (Osijek, 1876. - Valpovo, 29.8.1946.)"⁷ Godina rođenja je netočna (i bez datuma), a datum naznačen kao datum smrti, ustvari je datum rođenja. Ranije, Zdenko Šenoa u "Likovnoj enciklopediji Jugoslavije" (1984.) donosi o Axmannu/Aksmanoviću točne, ali nepotpune podatke te mjesto i vrijeme smrti stavlja pod upit: "(Osijek, 29.VIII. 1878 - Valpovo, ?, 1946)"⁸. Pozivajući se na navedene podatke, ali bez upitnog mjesta i vremena smrti, pišu i neki drugi autori. Primjerice, Vladimir Konjikušić u radu "Studenti arhitekture minhenske Tehničke škole iz jugoslovenskih zemalja do 1914. godine"⁹ (1988/89.). Kasnije, i Z. Šenoa mjesto i vrijeme smrti V. Axmanna/Aksmanovića, u "Enciklopediji hrvatske umjetnosti" (1995.) navodi bez upita, smatrajući očito sam datum (a možda i mjesto) nerješivim: "(Osijek, 29.VIII.1878 - Valpovo, 1946)".¹⁰

4 V T. Stojčić, Biseri osječke secesije, nav. dj., str. 4.

5 V. Ambruš, Doprinos proučavanju osječke secesije, nav. dj., str. 40.

6 V. Ambruš, Projekt i realizacija kazališta "Uranija"..., nav. dj., str. 32.

7 V. Ambruš, Osijek na prijelazu u 20. stoljeće, nav. dj., str. 81.

8 Z. Šenoa, Aksmanović, LEJ, 1, str. 5.

9 V. Konjikušić, Studenti arhitekture..., nav. dj., str. 115.

10 Z. Šenoa, Aksmanović, EHU, 1, str. 2.

2 U literaturi je nekoliko različitih načina pisanja Aksmanovićeve /Axmannova imena: Viktor Axmann, Viktor Axman, Vlado Aksmanović, Vladoje Aksmanović.

3 Prema: M. Malbaša, Aksmanović Vladoje (Axmann Viktor), HBL, 1, str. 39-40.

Primjera bi moglo biti i znatno više. Svi oni koji su pisali o Axmannu/Aksmanoviću ne navode točno mjesto i vrijeme smrti. Većina autora kao mjesto i vrijeme smrti navodi Valpovo 1946. godine, bez točnih datuma. Točno vrijeme smrti nitko nigdje, ni u jednom radu o Axmannu/Aksmanoviću ne donosi i to je očito (bila) nepoznanica.¹¹ I ne samo datum! Axmann/Aksmanović je istina, umro u Valpovu, ali kako i gdje, to isto tako nitko ne navodi.

Aksmanovićeva (Axmannova) sudbina nije izuzetak na našim prostorima.¹² Nepoznate su sudbine niza znamenitih osoba iz političkog, kulturnog, umjetničkog, znanstvenog i vjerskog života Hrvatske u prvim godinama nakon Drugog svjetskog rata. Naprosto, svi protivnici ili potencijalni protivnici novog režima, uklanjani su. Kasnije spominjanje i navođenje njihove sudbine u poratnoj Jugoslaviji bilo je, ukratko rečeno, nepoželjno i nedopušteno. Osim uskog kruga rodbine, znanaca i prijatelja, onih koji su podijelili istu sudbinu te zaista rijetkih (ali opreznih!) poznavalaca Aksmanovićeva života, o njegovoj sudbini nije se govorilo niti pisalo.¹³ Danas je javnosti, nakon svega, poznat niz postupaka novih vlasti i poratnih događaja, koje se najjednostavnije mogu nazvati zločinima.¹⁴ O mnogim ubijenim i nestalim nakon

Drugog svjetskog rata nema nikakva traga. Sačuvani materijali o poratnim događajima, malobrojni su i još uvijek uglavnom neobjavljeni i nepoznati.

Stjecajem sretnih okolnosti, sačuvan je do naših dana jedinstven dokument za stvaranje što točnije slike o tome što se iza rata događalo na našim prostorima. U slučaju Aksmanović podaci neprocjenjive vrijednosti, nezaobilazan i nenadoknativ izvor.

Riječ je o zabilješkama - popisu umrlih (i umorenih) u logoru Valpovo, što ga je vodio župnik daljski Peter Fischer (rođen u Čalmi 1912; danas živi u Linzu, Austrija). Naime, u Valpovu je tijekom 1945. i 1946. godine bio logor za pripadnike njemačke manjine.¹⁵

11 U stručnoj literaturi, točno vrijeme i mjesto smrti V. Aksmanovića / Axmanna, navedeno je prvi puta u "Hrvatskom leksikonu" 1996. godine u, s naše strane po tom pitanju nadopunjenoj, natuknici, Dragice Vranjić-Golub o Aksmanoviću / Axmannu.

12 Na nepoznatu tragičnu sudbinu V. Aksmanovića, upozorili smo u tisku; vidi: Vladimir Geiger, Sudbine. Gdje, kada i kako je umro Viktor Axmann, "Panorama" (Političko-informativni tjednik), god. I, br. 1, Zagreb, 4. svibanj 1994, str. 41; /Vladimir Geiger/, Sudbine. Gdje i kada je umro arhitekt Viktor Axmann, "Deutsches Wort"/"Njemačka riječ" (Blatt der Volksdeutschen Gemeinschaft/ Glasilo Njemačke narodnosne zajednice), Nr. /br. 9-10, Zagreb, 1994, str. 29.

13 Nakon napisao o sudbini V. Aksmanovića (Axmanna) u tjedniku "Panorama", objavljen je ("Panorama", god. I, br. 2, Zagreb, 11. svibanj 1994, str. 2) kratki dopis Slavice Rimac iz Zagreba naslovljen "Priča o Viktoru Axmanu", zanimljiv u razumjevanju prešućivanja slučaja Aksmanović/Axmann: "O Viktoru Axmannu čula sam iz djedovih priča: bio je zanesen njegovom veličinom i ljubavlju za Osijek, uvijek je potihio pričao o njihovim zajedničkim danima negdje na prijelazu stoljeća i s nostalgijom se sjećao kako su lumpali po slavanskim selima i uživali u kulturnom i svekolikom procvatu Osijeka. Zanimljivo je da je moj djed uvijek prekidao priču o svom prijatelju sa suzama u očima. Nismo znali zašto, rekao nam je da mi to nikad nećemo razumijeti i da je bolje tako. Tekst o Axmannovoj sudbini sjetio me tih djedovih priča koje sam s vremenom i zaboravila. Odavno nema ni mog djeda. Svih ovih godina meni su se razjašnjavale mnoge djedove priče, a sad i ona o kojoj je djed pričao s najvećim žarom."

14 Predsjedništvo AVNOJ-a donijelo je 21. studenoga 1944. godine dalekosežni zakonski akt, naslovljen Odluka o prijelazu u državno vlasništvo neprijateljske imovine, o državnoj upravi nad imovinom neprisutnih osoba i o sekvestru nad imovinom koju su okupatorske vlasti prisilno otuđile, a kojom se precizira i status Folksdojčera člankom: "1. Danom stupanja na snagu ove odluke prelazi u državno vlasništvo: 1. Sva imovina njemačkog Rajha i njegovih državljana koja se nalazi na teritoriju Jugoslavije; 2. Sva imovina osoba njemačke narodnosti, osim Nijemaca koji su se borili u redovima Narodno-oslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije ili su podanici neutralnih država a nisu se držali neprijateljski za vrijeme okupacije; 3. Sva imovina ratnih zločinaca i njihovih pomagača, bez obzira na državljanstvo ..."; Službeni list Demokratske Federativne Jugoslavije, br. 2, Beograd, 6. veljače 1945., str. 13. Vlasti nove Jugoslavije nisu bile u dilemi. Da je protupravna logika o kolektivnoj krivici doista bila na djelu, govori i činjenica da žrtve kolektivne odmazde nisu bili samo oni Folksdojčeri koji su mogli dokazati svoje učešće u partizanskoj borbi, ili barem njezino aktivno potpomaganje. Takvih je među domaćim Nijemcima bilo relativno malo. Svima ostalima slijedilo je, primjenom odluke AVNOJ-a oduzimanje imovine i upućivanje u logore. Iskustva iz poratnog vremena u toj su mjeri traumatična da preživjeli Nijemci (oni, dakako, ostali u zavičaju) ni dandanas ne žele govoriti i nerado prepričavaju što im se sve događalo. U svakom slučaju s obzirom na duhovnu klimu i izrazite antinjemačke stavove, tada nije bilo poželjno biti Nijemac ili njemačkog podrijetla.

15 O logoru Valpovo, vidi: Leopold Rohrbacher, Ein Volk - ausgeloescht. Die Ausrottung des Donauschwabentums in Jugoslawien in den Jahren von 1944 bis 1948, (Selbstverlag) Salzburg, 1949, str. 198-199; Voelkermord der Tito-Partisanen 1944-1948. Die Vernichtung der altoesterreichischen Deutschen Volksgruppe in Jugoslawien und die Massaker an Kroaten und Slowenen. Dokumentation, (Hrsg. Oesterreichische Historiker - Arbeitsgemeinschaft fuer Kaernten und Steiermark), Graz, 1991, str. 191-192; Vladimir Geiger - Ivan Jurković, O logorima za pripadnike njemačke manjine. Radni logor Valpovo, "Zatvorenik" (Glasilo Hrvatskog društva političkih zatvorenika), god. I, br. 7, Zagreb, 30. studeni 1990, str. 22-24; Vladimir Geiger - Ivan Jurković, O logorima za pripadnike njemačke manjine. Radni logor Valpovo, "Slavonski narodni godišnjak 1993", Đakovo, 1992, str. 169-175; Vilko Čuržik, Valpovština kroz stoljeća, Narodno sveučilište "Ivan

Ime	God.	Rođ.	Mj.	Ime	God.	Mj.
329. Kraljica Ema	1868	Jagodnja	352	Kajman Drag	1877	Osijek
330. Kraljica Ema	1882	Osij.	353	Šušter Štefan	1892	Osijek
331. Šušter Štefan	1892	Osijek	354	Čall Jani	1880	Osijek
332. Kraljica Ema	1868	Jagodnja	355	Rakler Ljubi	1897	Osijek
333. Kraljica Ema	1882	Osij.	356	Čall Jani	1880	Osijek
334. Kraljica Ema	1868	Jagodnja	357	Čall Jani	1880	Osijek
335. Kraljica Ema	1882	Osij.	358	Čall Jani	1880	Osijek
336. Kraljica Ema	1868	Jagodnja	359	Čall Jani	1880	Osijek
337. Kraljica Ema	1882	Osij.	360	Čall Jani	1880	Osijek
338. Kraljica Ema	1868	Jagodnja	361	Čall Jani	1880	Osijek
339. Kraljica Ema	1882	Osij.	362	Čall Jani	1880	Osijek
340. Kraljica Ema	1868	Jagodnja	363	Čall Jani	1880	Osijek
341. Kraljica Ema	1882	Osij.	364	Čall Jani	1880	Osijek
342. Kraljica Ema	1868	Jagodnja	365	Čall Jani	1880	Osijek
343. Kraljica Ema	1882	Osij.	366	Čall Jani	1880	Osijek
344. Kraljica Ema	1868	Jagodnja	367	Čall Jani	1880	Osijek
345. Kraljica Ema	1882	Osij.	368	Čall Jani	1880	Osijek
346. Kraljica Ema	1868	Jagodnja	369	Čall Jani	1880	Osijek
347. Kraljica Ema	1882	Osij.	370	Čall Jani	1880	Osijek
348. Kraljica Ema	1868	Jagodnja	371	Čall Jani	1880	Osijek
349. Kraljica Ema	1882	Osij.	372	Čall Jani	1880	Osijek
350. Kraljica Ema	1868	Jagodnja	373	Čall Jani	1880	Osijek
351. Kraljica Ema	1882	Osij.	374	Čall Jani	1880	Osijek

Zabilješke župnika Petera Fischera iz logora Valpovo s imenom i datumom smrti Vlade Aksmanovića

Većina autora njemačke (podunavskošvapske) provenijencije, koji se bave sudbinom nijemstva i logorima za Folksdojčere u Jugoslaviji nakon Drugog svjetskog rata, a navode u svojim radovima i pregledima logor Valpovo, svrstavaju ga u tzv. "sabrne i radne logore" (Sammel- und Arbeitslager). Logor je bio osnovan na prostoru između stare valpovačke ciglane i sajmišta iza kapelice Sv. Roka gdje su otprije bile barake njemačkog Wehrmachta i prema svjedočenjima bio je ograđen bodljikavom žicom. O logoru danas nema više nikakvog vidljivog traga. Točan broj interniraca koji su prošli kroz logor Valpovo, kao i točan broj žrtava, još uvijek nije poznat i nezahvalno je procjenjivati konačan broj.

Župnik Fischer, koji je i sam kao Nijemac bio logoraš, uspio je pobjeći iz logora te se nakon nekoliko dana skrivanja u Valpovu, kod jednog seljaka,

Meštrović, Valpovo, 1994, str. 44-47; Vilko Čuržik, Rat i egzodus Nijemaca Valpovštine, "Đakovački vezovi" (Prigodna revija), Đakovo, 1994, str. 64-65; Vilko Čuržik, Sjećanja na sabirni logor Nijemaca u Valpovu, "Đakovački vezovi", Đakovo, 1995, str. 43-46; Vilko Čuržik, Erinnerungen an ein kroatisches KZ, Der Donauschwabe, Bundesorgan der Heimatvertriebenen aus Jugoslawien, Rumänien und Ungarn, Donauschwabe-bischer Heimatverlag, Aalen, 24. November 1996., str. 10-11.

prebacuje u Mađarsku, a zatim u Austriju i tako izbjegava ono najgore. Popis je rađen u vremenu Fischerova boravka u logoru od 19. lipnja 1945. do 7. ožujka 1946. godine. Popis koji je sačinio u logoru, Fischer ostavlja u valpovačkom Župskom uredu (gdje se i danas nalazi i čuva original)¹⁶. Fischerov popis umrlih sadržava preko 800 imena, uglavnom djece, žena i starijih osoba. Župnik Fischer zapisao je poimence, uz ime i prezime umrlog godinu rođenja (starost) pokojnika, mjesto prebivališta (koji put i rođenja), te dan smrti. Sve žrtve pokapane su, kako stoji i u Fischerovim zabilješkama, na logorskom odjelu groblja u Valpovu.¹⁷

Pod brojem 345. župnik Fischer kao pokojnika u logoru bilježi: Aksmanović Vlado, godina rođenja 1878. iz Osijeka, a kao datum smrti 3. ožujka 1946. godine.

Arhitekt Vladoje Aksmanović (Viktor Axmann) umro je 3. ožujka 1946. godine, ne u Valpovu, nego točnosti i istine radi u sabirnom i radnom logoru Valpovo, u šezdesetomj godini života.

Zanimljivo je primijetiti, Aksmanovićevo ime ne nalazimo u sačuvanom popisu osoba koje su iz logora Valpovo upućivane na tzv. "vanjski rad"¹⁸, vjerojatno zbog njegove starosti, a najvjerojatnije zbog bolesti, iscrpljenosti ili sličnog (s obzirom na njegovu skoru tragičnu sudbinu).¹⁹

16 Fischerove rukopisne zabilješke u valpovačkom Župskom uredu, naslovljene su: "R. logor Valpovo". Koristim ovu priliku i izražavam svoju zahvalnost gospođi Vesni Zadavec Kifer (Zagreb) koja nas je upozorila na postojanje Fischerova popisa, kao i valpovačkom župniku vlč. Zdenku Petovariju na mogućnosti uvida i korištenja rukopisa. Posebnu zahvalu dugujem vlč. Peteru Fischeru (Linz) na korisnim primjedbama, opaskama, i podacima u svezi problematike logora Valpovo (prepiska s autorom 1993. - 1995.).

17 Prema svjedočenjima bivših interniraca logora Valpovo i Valpovčana, umrle su odvozili noću kolima iz logora da ih nitko ne vidi. Na valpovačkom groblju iza kapelice i mrtvačnice morali su zatočenici kopati velike rake u koje su polagani mrtvi, poliveni vapnom i zatrpani bez ikakvih nadgrobnih oznaka ili natpisa. Savez Nijemaca i Austrijanaca Osijek (Ogranak Valpovo) podigao je 1993. godine na valpovačkom groblju križ s natpisom: "Za uspomenu svim žrtvama II svjetskog rata i koncentracijskog logora u Valpovu - Zur Erinnerung an alle Opfer des II Weltkrieges und Opfers des Konzentrations Lager in Valpovo"; Usp. Vilko Čuržik, Valpovačka župa, Matica hrvatska Ogranak Valpovo, Valpovo, 1995, str. 66-67.

18 Hrvatski državni arhiv, Zagreb, fond Oblasni komitet KP Slavonije, kut. 1, Indeks osoba upućenih na vanjski rad - Logor Valpovo.

19 Naime, na tešku sudbinu logoraša utjecali su, osim nepovoljnih uvjeta smještaja, slaba prehrana, nedovoljna higijena, pomanjkanje lijekova i liječničke pomoći, razne bolesti, kao pjegavi tifus, dizenterija i slično, te poslovi na koje zatočenici nisu bili navikli.

Značaj i vrijednost Fischerovih zabilješki u slučaju Aksmanović, nedvojbeno je, budući da o Aksmanovićevoj sudbini i vremenu smrti ništa ne nalazimo ni u do danas prikupljenoj i poznatoj, kako objavljenoj,²⁰ isto tako i neobjavljenoj²¹ dokumentaciji o logoru Valpovo.²²

Postavlja se pitanje kako je i zašto Aksmanović tamo dospio? Zbog njemačkog podrijetla, političkih razloga ili možda imetka koji su nove "narodne vlasti" na najokrutniji način prisvajale?²³ Pred Aksmanovićevim (Axmannovim) životopiscima, predstoji razjasniti što je prethodilo njegovu odvođenju u logor Valpovo. Možda se negdje u arhivima ili privatnim ostavštinama u potpunosti krije odgonetka slučaja Aksmanović/Axmann.

20 Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa, Band V, Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien, (Hrsg. Bundesministerium fuer Vertreibenen, Fluechtlinge und Kriegschaedige) Duesseldorf 1961, Muenchen 1984, Augsburg 1994; Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien, (Hrsg. Donauschwaebische Kulturstiftung), Band II, Erlebnisberichte ueber die Verbrechen an den Deutschen durch das Tito-Regime in der Zeit von 1944.-1948., Muenchen-Sindelfingen, 1993; Band III, Erschiessungen - Vernichtungslager - Kinderschicksale in der Zeit von 1944. bis 1948., Muenchen - Sindelfingen, 1995.

21 Arhivsko gradivo o logoru Valpovo u : Bundesarchiv Koblenz, Haus der Donauschwaben Sindelfingen, Hrvatski državni arhiv Zagreb, Povijesni arhiv Osijek i dokumentacija, uglavnom privatne provenijencije, u posjedu autora ovoga članka.

22 U "Heimatbuch Esseg - Osijek" (Hrsg. HOG Esseg), Sindelfingen 1993. (Red. Karl Schumm, Josef Zlatko Stuermer, Martin Jung), na popisu stradalih Osječana za vrijeme Drugog svjetskog rata i u poraću, Aksmanovića ne možemo naći. Naime, bez našeg pristanka, urednik "Zavičajne knjige" Esseg - Osijek Karl Schumm iz našeg priloga o logoru Valpovo: Vladimir Geiger, Verstorbene und ermordete Essegger in Lager Valpovo 1945./1946. (19.06.'45.-7.03.'46.). Nach den Aufzeichnungen des Pfarrers Peter Fischer, Dalj, str. 41-46, izbacio je osobe / prezimena, koja mu se nisu svidala, ili nisu činila njemačka, ili dovoljno njemačka (sic !). Popis nastradalih u logoru Valpovo K. Schumm, objavljuje zatim pod svojim imenom (!!!) u zborniku : Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien, Band IV, Menschenverluste-Namen und Zahlen zu Verbrechen an den Deutschen durch das Tito-Regime in der Zeit von 1944.-1948., Muenchen-Sindelfingen, 1994., str. 916-925, ponovno izostavljajući među ostalima i Aksmanovića! Popis osječana, s Aksmanovićevim imenom, nastradalih u Valpovu, vidi: Vladimir Geiger, Umrla i umoreni Osječani u logoru Valpovo 1945./46. godine prema zabilješkama Petera Fischera, "Glasnik Arhiva Slavonije i Baranje", br. 3, Osijek, 1995, str. 95-102.

23 V. Aksmanović je, navodno, prema svjedočenju kćerke Paule Aksmanović udane Grabić, bio uhapšen od Nijemaca i ustaša 1941. godine. Kako je bio ugledan građanin i graditelj "okupator ga je hapšenjem i prijetnjama prisilio da se upiše u 'Kulturbund' računajući pri tom", mišljenja je Stojčić "na izvjestan politički učinak"; T. Stojčić, Biseri osječke secesije, nav. dj., str. 4. Zbog njemačkog podrijetla, članstva u Kulturbundu, odnosno pripadnosti Njemačkoj narodnoj skupini, u vrijeme rata, a zasigurno i nemale imovine, primjenom protupravne odluke AVNOJ-a od 21. studenoga 1944. godine, Aksmanovićevo je sudbina od novih vlasti nakon rata, tijekom 1945. godine određena odvođenjem u logor Valpovo.